

Оксана Мусяєнко

Орфей спускається в пекло

Валерій Гайдабура.
Театр, захований в архівах.—
К.: «Мистецтво», 1998.

Гортаючи сторінки книги Валерія Гайдабури «Театр, захований в архівах», мимоволі пригадуєш французький фільм «Останнє метро». Картина знаменитого Франсуа Трюффо, що нині справедливо сприймається як класичний твір кіномистецтва, повертає нас до далеких сорокових, де на одній з тісних вуличок окупованого Парижа продовжує працювати театр. Там є і герої, і боягузи, і зрадники, і просто звичайні люди, що волею долі опинилися під п'ятою ворога. Але сам факт існування театру сприймається як вияв опору окупантам. Попри всю небезпеку потрапити в облогу або не встигнути повернутися додому останнім метро і опинитися на нічних вулицях Парижа сам на сам з німецькими патрулями, глядачі заповнюють зал, влаштовують овації своїм улюбленицям, відчуваючи, що поки живий театр, лишається живою і духовна культура Франції.

Ні Карне, ні Кокто, ніхто з видатних режисерів театру і кіно, хто продовжував працювати під час окупації й після війни, не почув звинувачення у зраді, якщо не було доведено його колабораціонізму.

Зовсім інша річ у нас, на багатостраждальній українській землі, де сам факт перебування на окупованій території трактувався владою як злочин.

Довгі роки по війні навіть в наших анкетах ми відповідали на sacramентальне запитання: «Чи перебував на окупованій території під час війни?» І якщо відповідь була ствердною, то людина була під підозрою. Через це зазнали чимало страждань такі відомі діячі мистецтва, як кінорежисер Іван Кавалерідзе, співак Борис Гмиря та багато інших.

А між тим в Україні продовжувало пульсувати мистецьке життя, хоч як не замовчували цей незаперечний факт історики за радянських часів.

Один з важливих і принципових моментів, на якому варто зробити наголос, це надзвичайно ґрунтовно розроблений і солідний науковий апарат книги. Одне з головних завдань автора — дати максимально об'єктивну картину того, що відбувалося в театральному житті України в трагічну епоху окупації. І тому в перший розділ розміщено матеріал, який ми звикли бачити в кращому разі в примітках і додатках. У першому розділі книги з документальною точністю подаються назви театрів у різних містах України, їхній творчий склад і, звичайно, репертуар. Вже ці дані дають змогу неупередженому читачеві

скласти уявлення про те, чим жили люди в тяжкі роки випробувань, що являла собою така сфера духовної діяльності як театр.

Як засвідчено в документах, українські митці залюбки звертались до вітчизняної класики, на сцену повертались твори, які за часів більшовицької диктатури були «репресовані» і не тільки не ставились, а й не видавались, скажімо, драматургія Винниченка або Черкасенка.

Проте репертуар не вичерпувався вітчизняними авторами. Широко йшли п'єси російських і західноєвропейських драматургів. Об'єктивності додає і широке цитування тогочасної преси, де журналісти, що відрізнялися своїми політичними поглядами і мистецькими уподобаннями, аналізують і оцінюють спектаклі, які мали місце на українській сцені. Тут же хочеться згадати і фотоматеріал, який дає нам можливість не тільки роздивитися обличчя і заглянути в очі людей, на долю

яких випали неабиякі випробування, а й відчути певну символічність уміщених у книзі світлин, хоча б ескіз Д.Нарбута до вистави «Казка старого млина», що відсилає нас до славнозвісного «Сон розуму породжує чудовиськ», або фото маленького хлопчика, сина актора, за колючим дротом на тлі оstarбайтерських бараків. І, звичайно, не можна не зазначити смак автора в оформленні обкладинки, де відтворено літографію Жана Кокто, яка в далекому 1945-му прикрашала програму концерту для репатріантів, що відбувся в театрі на Єлисейських Полях у Парижі.

Є в книзі хвилюючі сторінки з роздумами про трагічну долю театру, що опинився в лещатах двох тоталітарних режимів, «між Сталіном і Гітлером». Український актор часів окупації, як той Орфей, змушений був спускатися безкінечними сходами до пекла. Саме такий ємкий образ створює автор дослідження.

Великим документальним матеріалом підтверджується думка, що український театр не прийняв нацистської доктрини, що сцена стала свого роду «моральним щитом» для тих, хто був покинутий на поталу окупантам. Глибоко і всебічно аналізується тогочасний репертуар, його основні тенденції. Констатуючи стабільність театрального процесу в різних кутках України, В.Гайдабура справедливо зазначає, що тематика та стиль українського побутово-етнографічного театру стає домінуючою. Полемізуючи з критиками цього напрямку, автор вбачає в ньому свого роду місток між митцями і широким глядацьким загалом. Сентиментальні мелодрами, викликаючи співчуття до тяжкої долі героїв, примушували хоч на мить забути про особисті страждання; веселі водевілі, їх дотепні жарти і бадьорі куплети вселяли оптимізм. Безперечно, театр відігравав і виховну роль, він протистояв перетворенню молодого покоління в тупих і безсловесних рабів.

Особливий наголос автор дослідження робить на таких могутніх засобах сценічного виразу, як українське слово і пісня.

Звичайно, театральні трупи були різного рівня — від високопрофесійних колективів до аматорських гуртків. Але всіх їх об'єднувало щире прагнення донести до глядача невмирущі мистецькі цінності. Як гірко зазначає Гайдабура, то був «ренесанс із зашморгом на шиї». Українські театри, позбавившись «чекістської опіки», начебто були вільними обирати будь-який репертуар. Але то тільки на перший погляд. Насправді ж патріотичні твори, які несли в собі державницьку ідею, такі як «Гетьман Дорошенко», окупаційна влада зустрічала вороже. Саме ці твори не давали забути, що опір окупантам чиниться і національними силами України. По-новому прозвучали такі шедеври української драматургії, як «Народний Малахій» та «Мина Мазайло» Миколи Куліша. Окремий розділ присвячено постановці на українській сцені шекспірівського «Гамлета». Те, що датський принц заговорив українською, мало принципове значення для національної культури. Знаменно й те, що у Львові «Гамлета» ставить Йосип Гірняк, один з провідних акторів Курбаса, який сам зіграв цього героя на харківській сцені в 30-х роках.

Майже одночасно з постановкою Гірняка у Львові шекспірівська трагедія з'являється і в трактуванні Сергія Радлова в Запоріжжі. Поява глибокофілософського твору Шекспіра на укра-

їнській сцені в роки війни була явищем неординарним. Українські митці шукали відповіді на питання, що їх ставила історія.

Особливу увагу привертають «крупні плани» відомих діячів української культури, які волею обставин опинилися на окупованій території. Звичайно, то були різні долі. Хтось їхав до Німеччини за власним бажанням, а для когось просто не було іншого виходу. А скільки митців використовували свою сценічну діяльність як свого роду «дах» для підпільної роботи, при чому серед них було немало таких, що діяли від імені національних сил опору.

Інколи театри вивозились до Німеччини, де доля акторів мало чим відрізнялася від долі інших оstarбайтерів. Можу послатися на особисті

Український актор часів окупації, як той Орфей, змушений був спускатися безкінечними сходами до пекла

49

спогади. Моя мати, українська актриса Н.Кандиба, працювала в провінційному театрі під час окупації і потім була свідком трагічної долі своїх колег, що потрапили не з власної волі до Німеччини. Її, дружину радянського офіцера, минула ця гірка чаша, а весь склад театру, що працював після перемоги як творчий колектив Будинку офіцерів, було оголошено зрадниками і фашистськими посіпаками. Акторів відправили в останню «гастрольну подорож» на «архіпелаг ГУЛАГ».

В останньому розділі книги «Історія і простір долі» Валерій Гайдабура дає цілу галерею портретів людей, що виявилися без вини винуватими і змушені були майже все життя нести на собі тягар цієї «провини», зокрема Борис Гмиря, великий співак, що залишався довгий час у тіні, відомий режисер Сергій Радлов, що очолював театр Ленради, режисер Микола Макаренко, актори Й.Стадник, Ф.Гладков. Не можна не погодитись з автором, що навіть тиск окупації не завадив українському театру сміливо утверджувати ідеї націотворення і розбудови української національної культури. Тим, хто зверхньо і подилетантськи ставиться до української культури, книга Гайдабури буде вагомим контраргументом. Грунтовна і хвилююча розповідь про трагічні і разом з тим такі прекрасні сторінки вітчизняного мистецтва стане надбанням широкого кола читачів.